

Apie Antaną Baranauską

Vasarą 1875 m. drauge su Janu Karlovičium aplankiau Kauną ir pažinau ten anų metų homiletikos ir lietuvių kalbos profesorių vietinėje seminarijoje, kunigą Antaną Baranauską.

Keistai gali išrodyti, bet yra tikra tiesa, joguei lietuvių kalbai pražysti Kauno seminarijoje padėjo Lietuvos engėjas ir naikintojas Muravjovas „korikas“. Anot paties kunigo Baranausko žodžių, ligi 1863-ųjų metų sukilimo Kauno seminarijoj homiletikos buvo mokoma lenkiškai, o drauge su ja taip pat ir lenkų kalbos. Taigi griežtai užgynė vartoti lenkų kalbą, leisdamas ją pakeisti arba rusų, ar bent jau lietuvių kalba. Ta antrąja įsakymo dalimi norėta pasijuokti ir pasityčioti iš lietuvių liaudies. Atkaklusis rusintojas nei tikėte nesitikėjo, kad „мужицкий жаргон“ galima būtų išguldinėti ir kad juo galima būtų mokyti homiletikos. Tačiau persirokavo nabagėlis*. Nežinojo, joguei tarp seminarijos mokytojų būta žmonių, mylinčių savo prigimtąją kalbą, kuo geriausiai ją mokančių, ištyrusių jos ypatybes ir smulkmenas, joguei būtent tarp jų būta kunigo Antano Baranausko.

Griebtasi Muravjovo įsakymo ir imta jis tiksliai vykinti, tik ne juokams, kaip Lietuvos engėjo laukta, bet visai rimtai. Kunigas Baranauskas sudarė lietuviškai homiletikos kursą, be to, dar jis parašė savitą ir didelės mokslo vertybės gramatikos kursą. Kunigo Baranausko, kaip mokytojo, veiklumas kelte kėlė seminarijos mokinių dvasią, kurstyte kurstė jų meilės užsidegimą lietuvių kalbos mokslui. Kadangi Kauno seminarijoj buvo auklėtinių iš visų Lietuvos kampų ir pakraščių, kunigas Baranauskas pasinaudojo tuo ir ėmė sistemingai rinkti materijolą lietuvių dialektologijai. Tam tikslui jis parinko vieną neilgą tekstą (kiek atsimenu, kažkokią apysaką apie pautienę) ir paliepė savo mokiniams apsakyti ją kiekvienam saviška vietine tarme. Tatai davė puikiausius rezultatus.

Kunigas Baranauskas supažindino mudu (mane ir Karlovičių) su keliais prakilniausiais savo mokiniais, kurie nustebino mudu ir gramatiško galvojimo tikslumu. Būtent vienas iš jų tiesiog imponavo mudviem. Tačiau nėra ko stebėtis, nes tas vienas buvo ne kas kitas, kaip tik... Kazimieras Jaunius.

Po tuomet patirto įspūdžio įtėkme recenzijoje apie Jano Karlovičiaus raštą „O jėzyku litewskim“ (*Przeгляд krytyczny.* – Kraków, 1876, Nr. 8, p. 308–314; perspausdinta: *Wisła.* – Warszawa, 1894, t. 18, p. 184–192) parašiau, tarp kito ko, šiuos žodžius: „Esminiu, giliu, subtiliu, visapusišku lietuvių kalbos pažinimu gali lygintis su Kuršaičiu, kiek žinau, vienas tik kunigas Baranauskas Kauno seminarijos profesorius. Ten jis, tarp kito ko, dėsto lietuvių kalbą ir moko mokinius, kuriais galėtų pasididžiuoti kiekvienas kalbotyros profesorius net Vokietijoje. Tik gaila, kad daugybė priedermių, o dar labiau nepatogios sąlygos neleidžia tam prakilniam savo dalyko žinovui viešai, t. y., spaudoje pasidalinti nors keliomis savo mokslo žiniomis su tais, kurie jam už tai labai labai dėkotų. Dar labiau gaila, kad prof. Baranauskas turi parengęs rankraštyje ištisą lietuvių kalbos gramatiką ir kitus tos srities veikalus, bet, deja, tik rankraštyje“ <...>.

1875-ais metais vienu žygiu pažinau ir mokytoją, ir mokinį, ir Baranauską, ir Jaunį. Su Baranausku susitikau po dešimties metų taip pat Kaune, bet jau nebe seminarijoj. Tuomet 1885-ais metais jis buvo

* Persirokavo nabagėlis – apsiriko vargšelis. (Red.)

Žemaičių vyskupu sufraganu. Susitikau tuomet antrą kartą ir Jaunių, su kuriuo paskui nuo 1900-ųjų susieidavau dažnai Peterburge¹.

Tarp tų dviejų lietuvių kalbotyros stulpų atsirado kažkoks antagonizmas ir rungčios. Negalima jiems to blogon pusėn versti. Tat yra žmogiška ir visai suprantama ypatybė. Tik man rodosi, kad iš Baranausko pusės galima buvo pastebėti daugiau tūlos* rūšies pavydo Jauniui, o ne atžagariai.

Dar turiu prisipažinti, joguei su Jaunium jusdavau esąs visados visiškai liuosas** ir nevaržomas, tuo tarpu gi Baranauskas, kad ir pusėtinai atviras ir paprastas, laikydavos kažkokio atsargumo ir kai kurių dalykų neužbaigdavo sakyti, arba apie juos kalbėdavo tik lygtinai. Jis nepalyginamai būdavo „taktiškesnis“ už Jaunių ir mokėdavo susiturėti, tuo tarpu Jaunius daug labiau pasiduodavo įspūdžiams ir visiškai priklausydavo nuo užėjusio valandos ūpo.

Tačiau reikia pripažinti teisybę ir Baranauskui. Kad ir susiturėdamas ir nesakydamas visa, betgi mokėdavo būti atviras ir pataikyti į širdį. Nežiūrint į pašaukimo „nuolankumą“ ir atsidėjimą, mokėdavo būti gyvas, linksmas ir paprastas.

1885-ais metais pasižino su juo ir A. Aleksandrovas, nūnai Kazanės universiteto profesorius, o tuomet to universiteto stipendijatas, viešėjęs Lietuvoje dėl dialektologijos ir kalbos dalykų studijų. Susidraugavo vyskupas Baranauskas ir jaunas stipendijatas. Eidavo abudu pasivaikščiotų už miesto. Vieną kartą taip bevaikščiojant pats vyskupas užsiminė, kad pabėgiojus lenktynių; bėgiojo juokdamies ir linksmindamies. Buvo tatai nuošalioj vietoj, taigi tas vyskupo pasiūlymas negalėjo iššaukti „pasipiktinimo“. Matomai, „piktintis“ būtų galėję tik paiki ir apakę žmonės; bet, žinoma, tokių esti paprastai nepalyginamai daugiau negu išmintingų ir blaiviai žiūrinčių.

Nežinau, ar tai tiesa, bet man pasakota, joguei Baranauskas iš pradžių tik elementarų mokslą teigijęs ir buvęs kurį laiką valsčiaus raštininku. Tik paskui, verždamasis į mokslą, įstojęs gimnazijon ir pagalios seminarijon. Jo praktinis tikslas buvo tapti liaudies gerbiamu dvasiškiu, tačiau šalia to jį stūmė ten žinių ir mokslo geidimas. Jis turėjo didelę pastebėjimo, be to, dar samprotavimo, dedukcijos ir spekuliacijos² dovaną. Tuo tad paaiškinama, iš vienos pusės, jo pažanga dialektologijos dirvoje ir iš viso jo kalbos tyrinėjimai, iš antros gi pusės, jo paskesnis įsigilinimas į matematikos išvedžiojimus.

Baranausko išvados apie lietuvių kalbą yra nepaprastai lankščios ir tikslios, ir dar labiau stebėtina, kad jis priešdavo prie jų savaimė kaip savamokslis, tikra prasme. Atrasdavo, galima sakyti, naujus svietus lietuvių kalbos mintijime*, o ta atradimų dovana prilygo jam, tik tūlais atvejais jį pranoko jo genialus mokinys Kazimieras Jaunius.

Kai kuriuose Baranausko kalbotyros atradimuose apsieiškia jo dovana matematiškai mintyti. Toks yra visų pirma atradimas, joguei lietuvių sylabos, arba skiemens, savo ilgumu arba laiko kiekybe pridera nuo kits kito. Berods tas atradimas yra toks paprastas, kad turėtų pulte pulti akin kiekvienam beprietaiui tyrinėtojui; bet kaip tik paprastieji atradimai dažniausiai esti prieinami tik rinktiniam protams.

Atrasdami naujus svietus lietuvių kalbos mintijime, ir Baranauskas, ir Jaunius tapdavo ynais** kūrėjais, ynais artistais moksle. Todėl daug nustojo*** mokslas, kad taip vieno, kaip ir antro lietuvių gramatikos ligšiol tebėra rankraščiuose, ar bent (Jaunius gramatika) netiksluose ir neprieinamuose

¹ Sulyg. mano straipsnelį ir brošiūrėlę: *Do charakterystyki Kazimierza Jawnisa.* – K., 1908.

* Tūlas – įprastas, dažnas. (Red.)

** Liuosas – laisvas. (Red.)

² Teorinio mąstymo.

* Naujus svietus mintijime – naujus pasaulius mąstyme. (Red.)

** Ynas – tikras. (Red.)

litografuotuose išleidimuose. O tos gramatikos viena kitą papildytų ir, draugėn paėmus, sudarytų veik išsamią lietuvių kalbos teoriją.

Kalbotyros mintijimą jungė Baranauskas su matematikos mintijimu. Matematikos gi mintijimą Baranauskas jungė savyje su teologijos mintijimu. Pastaroji ypatybė galima išaiškinti pašaukimo prievarta ir kažkokiuo bailiu oportunizmu****, nors ji galėjo išsikeroti mintytojo ir poeto galvoje visai savaime, be tikybinio auklėjimo. Charakteringos yra tuo žvilgsniu šios Baranausko laiškų vietos: „Jeigu skyrius pripažintų, kad naudinga spausdinti juos (tris matematikos veikalus) ištiesai arba jų dalį, neprieštarausiu, tik pastebėsiu, kad tokiu atveju nebūtų praleistos pastabos ir išvados apie žmogaus proto ribas, pirminių skaičių sąrašo pabaigoje. Praleidus tas pastabas, ne vienas skaitytojas galėtų pasipiktinti vyskupu, kurs atsideda matematikai be teologinių tikslų ir motyvų“ (1894 liepos 18 (30)). „Nūnai pridedu 24 puslapių darbą apie transcendentinę progresiją ir apie žmogaus proto skalę ir jėgas. Pirmoji temos ir analizės dalis yra matematinė; antroji – apima filosofines išvadas. Taigi nežinodamas, ar tas darbas iš esmės atitinka Matematikos-gamtos skyriaus profilį, adresavau Akademijai, ne Skyriui. Jeigu Akademijs nesumanytų, kas su tuo padarius, prašyčiau tokiu atveju rankraštį grąžinti“ (1895 rugsėjo 4 (16)).

Būtent dėl teologijos priemaišos tame veikle Krokuvos Mokslų Akademijs negalėjo jo spausdinti; ji išspausdino pats autorius savo lėšomis. <...>

Galima tarti, jogei Baranauskas persimetė matematikos, ilgainiui teologijos spalva nudažytos, mintijimo dirvon dėl to, kad nebesitikėjo savo lietuvių gramatika pasiekti platesnių lietuvių inteligentijos minių, o metęs profesūrą ir tapęs vyskupu, nustojo ir noro užsiimti kalbotyra, noro, kurs atsiranda, galint gyvu žodžiu platinti savo teorijas ir išvedimus. <...>

Ir iš Kazanės, ir iš Krokuvos primygęs raginau, kad Baranauskas pabaigtinai sudarytų savo lietuvių gramatiką ir atsiųstų ją spaudai. Kazanėje turėjau tikrą viltį išspausdinti ją kaipo universiteto išleidimą, Krokuvoje gi būtų ją išspausdinusio mano iniciatyva Mokslų Akademijs. Tačiau veltui mano rūpintasi. Kaip matyti iš Baranausko laiškų, tuomet jo svajota išleisdinti savo gramatiką, bet tik tada, kada nebebus uždrausta Rusijoje lietuvių spauda. Aš jam aiškinau, jogei, nežiūrėdamas uždraudimo, išspausdinsiu taip, kaip rankraštyje, tariant lotynų-lietuvių raidėmis Kazanėje, pasiremdamas teise, kurią universitetų statutai laidoja. Vis veltui. Baranauskas norėjo būti, iš vienos pusės, geruoju su vyriausybe, o iš kitos pusės, troško, kad jo gramatika būtų prieinama lietuvių liaudžiai; to betgi negalėjo laukti, kadangi vietose buvo baisiai persekiojami lietuvių alfabetas ir raštas. Būdamas jau vyskupu, Baranauskas savo laiškuose, lenkiškai rašytuose, mini apie „pewnych delikatnych względach“ (10-ojo laiško pradžia 1894 balandžio 1 (13), 11-ojo laiško galas, 1894 gegužės 6 (18), 15-ojo laiško galas 1895 lapkričio 22 (4 gruodžio)). Tas „kai kurias aplinkybes“ reikia suprasti kaipo norą nenusidėti vyriausybei, laikančiai kiekvieną lietuvišką knygą, išspausdintą lotynų raidėmis, politiniu prasikaltimu ir pasikėsiniu visų plačiausios pasaulyje valstybės sveikumui. Vyskupas nenorėjo susikirsti su vyriausybe, ir dėl to jo bailumas tuo žvilgsniu buvo lyg kokio liga.

Antra vertus, nėra ko nė stebėtis. Kaip matyti iš 7-ojo laiško (1882 lapkričio 28), cenzūra nepraleido per Rusijos sieną ir neleido Baranauskui persisųsdinti iš užsienių net jo paties *Ostlitausche Texte*. Prisiėjo pagalios įsikišti Peterburgo imperatoriškosios Mokslų Akademijos nariams, kad išimtinis malonės keliu būtų leista autoriui išvysti savo veikalą, kuo nekalčiausio ir kuo ištikimiausio turinio,

*** Nustojo – neteko. (Red.)

**** Oportunizmas – neprincipingas prisitaikymas, principų atsižadėjimas dėl naudos sau. (Red.)

veikalą, kurs nusidėjęs buvo tik lotyniškų raidžių išvaizda, nors ir išmargintas įvairiausiai diakritiškais ženkleliais.

Tačiau nežiūrėdamas į tą atvirą ne tik lietuvių tautos, bet ir jo paties koneveikimą, Baranauskas, vaduodamasis regimai ta nuomone, kad „kiekviena valdžia iš Dievo kilusi“, reiškia savo laiškuose ne tik vyriausybei iš viso, bet ir taip pat ir cenzūrai ypač didžią pagarbą ir nuolankumą, veik šventą bailę. Tatai matyti ir iš „paviršutinės“ rašybos formos: ne tik „Vyresnybę“, bet ir „Cenzūrą“ B. rašo didžiąja raide.

<...>

Iš vieno žinomo istoriko ir „patrioto“ esu girdėjęs, jogei lietuvių kalba galima tik negu į karves pratarti. Panašias patogias ir protingas nuomones apie kalbas „antraeilių tautų“, kurioms lemta esą būti tik „etnografijos materijom“, viešpataujančių privilegijuotųjų tautų eilėms sustiprinti, skelbia taip pat visokie kiti „istinno-ruskije“, „istinno-polskije“ ir t. t. garbintojai „tautinio egoizmo“, kurio įsigalėta taip pat ir tarp lietuvių. Kunigo Baranausko laišakai yra dar vienu išrodymu daugiau (šiandien tokių išrodymų yra skaičius visiškai nemažas), jogei lietuvių kalba galima kalbėtis ne tik su žmonėmis, bet galima ją išreikšti menkiausius minties skirtumėlius ir kuo labiausiai atitrūkusias mąstis. Antra vertus, tą pat galima pasakyti ir apie kiekvieną kalbą, tariant apie kiekvieną kalbinį mintijimą. Kiekvienam kalbiniam mintijimui dera raizgyti grynai kalbiniai įsivaizdinimai su įvairiais užukalbiniais įsivaizdinimais. Tik siaurapročiai, užsispyrėliai ir „tautinio egoizmo“ apakinti žmonės tegali to nepripažinti kitų giminių ir tautų kalboms.

Baranausko laiškuose randame priedėlių galvojimui apie mokslo klausimus iš kalbotyros arba lingvistikos dirvos, taip pat ir iš matematikos dirvos. Be to, tie laišakai gali būti kalbos pavyzdžiais, taip pat tekstais tikslesniam susipažinimui su lietuvių kalbos, dar tikriausios tūlos lietuvių tarmių grupės fonetikos ypatybėmis. Čia kalbu, žinoma, apie pirmuosius 9 laiškus, lietuviškai rašytus. Baranauskas buvo pranašiausias lietuvių stilistas, prozaikas ir poetas. Jo reiškimosi būdas gali būti pavyzdžiu kitiems lietuviams rašytojams. Lenkiškai taip pat visiškai gerai rašė.

Kai dėl lietuvių kalbos fonetikos arba tarimo ypatybių, reikia pastebėti, jogei Baranauskas ne visuomet vienodai ženklino tas ypatybes. Jis keitė savo paties priimtąją moksliską transkripciją. Pavyzdžiui, trijų pastarųjų lietuviškųjų laiškų (7, 8 ir 9) transkripcija yra kitokia kaip šešių (1–6) pirmųjų laiškų.

Peterburge, 1909 m. gegužės 20 d. (2 birželio).

Išsp.: A. a. kunigo vyskupo Antano Baranausko laišakai į profesorių Joną Baudoin'ą de Courtenay. – Lietuvių tauta, 1909, kn. 1, d. 3, p. 408–416; atspaudas: V., 1909, p. 3 – 12. Versta iš lenkų k. Vertimas redaguotas.

Literatūra ir kalba XIX: Antanas Baranauskas, parengė Regina Mikšytė, Vilnius: Vaga, 1986, p. 423–428.